

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI DISKURSIDA
TILSHUNOSLIK TAHLIL USULLARI

Rajabova Ruxshona

Buxoro davlat universiteti

6-4 Uzb 25 guruhi talabasi

Ilmiy rahbar: **Toirov Guli Ibragimovna**

Annotatsiya. Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalari ya'ni (OAV) diskursida qo'llaniladigan asosiy tilshunoslik usullari yoritilgan. OAV tushunchasi maqolada lingvistik, pragmatik, semiotik, diskursiv, va kritik jihatda tahlil qilish usullari turli xil misollar orqali yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. OAV, lingvistik tahlil, pragmatika, kritik tahlil, diskursiv tahlil, semiotik tahlil.

Аннотация. В данной статье освещены основные лингвистические методы, используемые в дискурсе массовых информационных средств (МИС). Понятие МИС в статье рассматривается с лингвистической, прагматической, семиотической, дискурсивной и критической точек зрения с использованием различных примеров.

Abstract. This article highlights the main linguistic methods used in the discourse of mass media (MM). The concept of mass media in the article is analyzed from linguistic, pragmatic, semiotic, discursive, and critical perspectives through various examples.

Keywords. Mass Media, linguistic analysis, pragmatics, critical analysis, discursive analysis, semiotic analysis.

Kirish. Ommaviy axborot vositalari (qisqartmasi: OAV) keng ommaga axborot yetkazuvchi vositadir. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida davriy tarqatishning doimiy nomga ega bo'lgan hamda bosma tarzda (gazeta, jurnal, axborotnoma, bulletin va boshqalar) va yoki elektron tarzda (tele-, radio-, video-, kinoxronikal dasturlar, umumfoydalanishdagi telekommunikatsiya tarmoqlaridagi veb-saytlar) olti oyda kamida bir marta nashr etiladigan yoki efirga

beriladigan shakli hamda ommaviy axborotni davriy tarqatishning boshqa shakllari OAV, deb ko'rsatilgan[5].

Bugungi kunga kelib tobora rivojlanib borayotgan zamonaviy texnologiya va axborot asrida ommaviy axborot vositalari (OAV) jamiyatda fikr almashinish, shakllantirish va ma'lumot yetkazishning eng muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli ham ommaviy axborot resurslarini tahlil qilish bugungi kunga kelib tilshunoslik nazariyasi fanining dolzarb, shu bilan birga asosiy vazifasiga ham aylanib bormoqda. OAV diskursi bu ommaviy axborot vositalari orqali uzatiladigan yozma yoki og'zaki nutq tushuniladi. Ommaviy axborot diskursining boshqa nuqtalardan farqi – bu uning tinglovchiga to'g'ridan to'g'ri emas, balki qandaydir vositalar orqali uzatilishidir. Ushbu nutq qatnashchilari bevosita axborot almasha olmaydilar, ammo bu tushuncha zamonaviy axborot vositalari rivoji tufayli o'garib bormoqda. Odatda, gazeta yoki televideniya orqali uzatiladigan axborot doimo yozib olingan va tomoshabinlar hamda tinglovchilar uchun oldindan maxsus tayyorlangan. Bu esa ommaviy axborot diskursining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ommaviy axborot vositalari tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, axborotni davriy tarqatishning doimiy nomga ega bo'lgan hamda bosma tarzda (gazetalar, jurnallar, axborotnomalar, byulletenlar va boshqalar) va (yoki) elektron tarzda (tele-, radio, video, kinoxronikal dasturlar, Internet jahon axborot tarmog'idagi veb-saytlar) olti oyda kamida bir marta nashr etiladigan yoki efirga ommaviy tarzda uzatiladigan shakli hamda ommaviy axborotni davriy tarqatishning boshqa shakllari ommaviy axborot vositasidir. Ommaviy axborot vositalari yoshlar hayotidagi katta ta'sirga ega kuchdir. Musiqa, televizor, video o'yinlar, jurnallar va boshqa ommaviy axborot vositalari dunyoni qanday ko'rishimizga kuchli ta'sir ko'rsatadi, bu ta'sir ko'pincha bolalik davridan boshlanadi. Ommaviy axborot vositalarini iste'molchilar tanqidiy tahlil qila olishlari uchun ularda media savodxonlik ko'nikmalari va odatlarini bolalikdan rivojlantirish kerak bo'ladi. Bu ko'nikmalarga ommaviy axborot vositalariga bazaviy darajada kirish, uni muayyan tushunchalar asosida tanqidiy tahlil qilish, shu tahlil asosida baholash va nihoyat, ommaviy axborot vositalarini

o'zi ishlab chiqarish kiradi. Media savodxonligi ko'nikmalarini o'rganishning ushbu jarayoni media ta'lim deb ataladi. Bugungi kunda media, ya'ni ommaviy axborot vositalari, kino, teatr, san'atning turlari, madaniyat sarchashmalari, internet orqali uzatilayotgan har qanday ma'lumot insonongiga o'zining ma'lum bir ta'sirini o'tkazib, uning dunyoqarashini o'zgartirishga sabab bo'lmoqda. Yuqorida tilga olingan tushunchalarning qo'llanilishi va bugungi kunda media ta'lim, media savodxonlik, media tanqid va mediani o'rganishga bo'lgan intilishning asosiy maqsadi ham axborotning yaratilishi, uningtarqalish jarayonini tushunib yetish, tijorat, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy maqsadlarda tarqatilayotgan axborotning mohiyatini anglagan holda uni baholay olishdir[3].

Tilshunoslikda diskurs tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab keng tahlil qilina boshlandi. Fransuz olimi Mishel Fuko diskursni hokimiyatning asosiy quroli sifatida talqin qilib, har bir jamiyatda hokimiyat til vositasida shakllanishini ta'kidlagan. Uning fikricha, ijtimoiy institutlar, qonunlar va siyosiy tizimlar diskurs orqali tartibga solinadi. Shu nuqtai nazardan, siyosiy diskurs faqatgina rasmiy nutqlar yoki qonun hujjatlari bilan cheklanib qolmaydi, balki ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va hatto kundalik muloqot orqali ham beriladigan, qonunchilikda belgilangan tartibda ro'yxatga olingan shakli hamda ommaviy axborotni davriy tarqatishning boshqa shakllari ommaviy axborot vositasidir. Ommaviy muloqot tili va uslubi kundalik umumadabiy so'zlashuv nutqi ehtiyojlari va qonuniyatlariga asoslanishi kerakligi, chunki axborotni qayta ishlash va uzatish jarayonlari uni qabul qilish va tushunish qonuniyatlariga muvofiq holda amalga oshirilishi va bu masalalar dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi[2].

Ommaviy axborot vositalarining zamonaviy jamiyatdagi o'rni ularning hozirgi voqea va jarayonlarga tezkor munosabatda bo'lishi va ularni efirga uzatish qobiliyati bilan belgilanadi. Qisqa vaqt ichida jamiyat barcha ommaviy axborot vositalari sodir bo'layotgan voqealarga bir xil baho beradigan holatdan turli ommaviy axborot vositalarida bir xil haqiqatga qarama-qarshi qutbli baho berishgacha bo'lgan tez yo'lni bosib o'tdi. Bugungi kunda turli ommaviy axborot

vositalarida (televidenie ko'rsatuvlari, ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalarda, gazetalar va boshqalar) qandaydir "psixotrop qurol" ko'pincha tilga olinadi, go'yoki bu qurol sirli kuchlar tomonidan jamiyatga ta'sir qilish uchun foydalaniladi[6]. Ommaviy axborot vositalari faoliyati dunyodagi tartibga solinishi, xavfsizligi ta'minlanishi kerak bo'lgan soha bo'lganligi uchun ham har doim e'tibor va qonunchilik markazida hisoblanadi. Buning isboti o'laroq, Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1948-yildagi "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"ning 19-moddasida shunday deyilgan: "Har kim o'z fikrini bildirish va o'z fikrini bildirish erkinligi huquqiga ega; bu huquq hech qanday aralashuv va bosimlarsiz o'z fikriga ega bo'lish, axborot va g'oyalarni har qanday ommaviy axborot vositalari orqali izlash, olish va tarqatish erkinligini o'z ichiga oladi"[4].

Lingvistik tahlilga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, bu usulda so'zlarning grammatik qurilishi, sintaksis va uslublar o'rganiladi. Bundan tashqari tuzilishi, ishlatilish vazifalarini tahlil qiladigan jarayon vazifasini ham o'taydi. Tahlil har doim bir necha bosqichda o'tkaziladi: fonetika/fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika, pragmatika va diskurs.

Birma-bir tahlil qiladigan bo'lsak:

Fonetika/fonologiya usuli asosan tinglash, transkripsiyadan iborat. Ya'ni bu usulning maqsadi – bo'g'in, tovush o'zgarishlari, urg'u tuzilishini aniqlashdan iborat.

Morfemika/morfologiya usullari: segmentatsiya, morfemani matn ichidan alohida ajratib, saralab olish, morfologik pradiqmalarni solishtirish hisoblanadi.

Sintaksis tahlili: so'zlarning gapdagi o'rni, vazifasi va shuningdek o'zaro bog'lanishini birgalikda o'rganadi.

Pragmatika – bu nutqda anglashayotgan ma'noni kontekstda o'rganadigan tilshunoslik sohasi. Gaplar o'zaro grammatik va lug'aviy jihatdan bir-biriga bog'liq bo'lsa-da, aynan shu gapning aytilgan joyi, vaqti, tarziga va niyatiga qarab kontekstda o'zgarishi mumkin. Pragmatikaning asosiy maqsadi – tilning real vaziyatdagi ishlatilishini o'rganish, gap tagidagi yashirin ma'noni aniqlashdan

iborat. “Asosiy vositalaridan biri nafaqat axborot uzatishda yetakchilik qiladi, balki harakat amalga oshiradi”. Bu nazariyani fanga J.L. Austin olib kirgan[1]. Har bir nutq ijro etilayotgan akt, hodisa 3 qismga bo’linadi:

1. Lokutsion – so’zning o’zi, yaxlitligi: “kirib kel.”
2. Illokutsion – nutqdan anglashilgan maqsad yoki niyat (buyruq, iltimos, maslahat, kengash).
3. Perlokutsion – so’zlovchida aks ettirgan ta’sir yoki tazyiq.
4. Diskursiv tahlil – bu tilni real hayotdagi ijtimoiy, siyosiy, madaniy tuzilishda o’rganish demakdir. Bu tahlil turining bosh maqsadi: so’zlar orqali fikr, kuch, va mafkura qanday ifodalanayotganini aniqlash hisoblanadi. Yuqorida aytib o’tganimizdek, matn yoki nutq ortidagi yashirin ma’noni ochib, bevosita yetkazish va tahlil qilishdan iborat. Til qanday qilib odamlarni boshqaradi, ishontiradi yoki birlashtiradi – shuni tushuntirishni maqsad qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ommaviy axborot vositalari diskurining tilshunoslik tahlili axborotning mohiyati va naqsadini chuqurroq anglash imkonini beradi. Lingvistik, pragmatik, semiotik, va kritik tahlillar orqali yashirin ma’nolar, mafkuraviy yo’nalish va ijtimoiy ta’sir tizimlarini ochib berish uchun yo’ldir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford : Oxford University Press, 1975. – 176 p. – URL: <https://global.oup.com/academic/product/how-to-do-things-with-words-9780198245537>
2. Kun.uz. O‘zbekiston va jahon yangiliklari, eng so‘nggi tezkor xabarlar. – URL: <https://kun.uz/>
3. Gazeta.uz. O‘zbekistonning eng so‘nggi va dolzarb yangiliklari. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/>
4. Sharaxbarova D. OAVda media tili uslubi janrlarini o‘rganish metodologiyasi // *O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*. – 2023. – №18. – P. 48–50. – URL: <https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/view/5263>

5. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. *Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi*.

– 1948. – URL:
https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/uzb.pdf

6. O‘zbekiston Respublikasi. *Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risidagi Qonun*.

– O‘RQ-78-son, 15.01.2007. – URL: <https://lex.uz/docs/-1106870>

7. Sharaxbarova D. Ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy tizimlarga ta’siri

// *Sharq falsafasi*. – 2023. – №1. – P. 48–50. – URL:
<https://zenodo.org/records/7632333>